

Jürgen Habermas
ve diğlerleri

Eksik Olanın Farkındalığı

Post-Seküler Çağda İnanç ve Akıl

Çeviri:
Mustafa Derviş Dereli - Mosaddek Billah

alBaraka
Yayınları

JÜRGEN HABERMAS

1929 yılında Düsseldorf'ta dünyaya gelen Alman düşünür, çağdaş felsefenin ve sosyal teorinin en etkili isimlerinden biri olarak kabul edilir. Eleştirel teori geleneğinin ikinci kuşağının önde gelen temsilcisi olup iletişimsel eylem kuramı, kamusal alan çözümlemesi, modernite eleştirisi ve hukuk-demokrasi ilişkisine dair çalışmalarıyla geniş bir entelektüel etki yaratmıştır.

Protestan bir ailede büyüyen Habermas, gençlik döneminde geçirdiği bir dizi sağlık sorunu nedeniyle iletişim ve ifade meselelerine erken yaşta ilgi duymaya başlamıştır. 1949–1954 yılları arasında Göttingen, Zürih ve Bonn üniversitelerinde felsefe, tarih, psikoloji, ekonomi ve Alman edebiyatı alanlarında öğrenim görmüş; 1954'te Bonn'da Schelling düşüncesi üzerine hazırladığı doktora tezini tamamlamıştır. 1961'de Marburg Üniversitesinde doçentlik derecesini elde etmiştir.

1950'lerin sonunda Frankfurt Okulu'nun kurumsal merkezi olan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü ile yakın ilişki kurmuş hem eleştirel teoriyi yenileme hem de sosyal bilimlerle felsefeyi ortak bir rasyonalite zemininde buluşturma hedefiyle çalışmalarını sürdürmüştür. 1964'te Frankfurt Üniversitesinde felsefe ve sosyoloji profesörü olarak göreve başlamış, 1971–1983 yılları arasında Starnberg'deki Max-Planck Enstitüsünün eş-yöneticiliğini yürütmüştür. 1994 yılında resmen emekli olsa da düşünsel üretkenliğini hiç kaybetmemiş ve toplumsal-siyasal tartışmalara aktif biçimde katkı sunmaya devam etmiştir.

Habermas'ın felsefi projesi, modernitenin “tamamlanmamış bir proje” olduğu fikrine dayanır. İletişimsel akıl, karşılıklı tanınma, kamusal tartışma ve hukukun meşruiyet yapıları üzerine geliştirdiği kapsamlı kuram, hem sosyal bilimlere hem hukuk hem de siyaset felsefesi üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Yaşamı boyunca birçok uluslararası ödüle layık görülmüş, çağdaş düşüncenin en önemli kamusal entelektüellerinden biri olarak geniş bir kabul görmüştür.

MUSTAFA DERVİŞ DERELİ

1986 yılında Konya'da doğdu. 2012'de yüksek lisans, 2018'de doktora çalışmasını tamamladı. 2015-2016 akademik yılında doktora çalışmaları kapsamında TÜBİTAK desteğiyle Duke Üniversitesi İslami Araştırmalar Merkezinde misafir araştırmacı olarak bulundu. *Sanala Veda: Sosyal Medya ve Dönüşen Dindarlık* (Nobel, 2020) ve *Bir Müslüman Sosyal Medyaya Nasıl Bakmalı* (Beyan, 2021) isimli eserlerin yazarı olan Dereli; *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi* (P. L. Berger - T. Luckmann, Albaraka, 2022) ile *Din Sosyolojisi Nedir* (John Bird, Lotus, 2015, A. Taştan ile birlikte) isimli kitapların çevirilerini ve *Bir Şehrin Hafızası: Kayseri'de Sosyokültürel Hayat* (Büyüyen Ay, 2018, F. Karaarslan ile birlikte) ile *Medya ve İslamofobi* (Nobel, 2019, H. Aydın ve M. Eken ile birlikte) adlı eserlerin editörlüklerini yaptı. 2023 yılında din sosyolojisi alanında Doçent oldu. Hâlen Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi ana bilim dalında akademik çalışmalarına devam etmekte ve aynı zamanda *Medya ve Din Araştırmaları (MEDİAD)* dergisinin editörlüğünü yürütmektedir. Başlıca ilgi alanları; sekülerleşme, dijital dünyada dindarlık, kimlik, şehir sosyolojisi, toplumsal hafıza ve kuşak farklılaşmasıdır.

MOSADDEK BİLLAH

1996 yılında Bangladeş'te doğdu. 2021 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Üniversitesi eğitimi sırasında Almanya'daki Westfälische Wilhelms-Universität Münster ve Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main ile Kırgızistan'daki Manas Üniversitesi'nde değişim programlarına katıldı. TÜBİTAK 2209-A projesi kapsamında finanse edilen “İlk Türkçeden Bengaleceye ve Bengalceden Türkçeye Sözlük” hazırladı. 2024 yılında İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İslam Felsefesi anabilim dalında Meister Eckhart ve İbn Sina üzerine mukayeseli yüksek lisans tezini tamamladı ve Nisan 2025'te Cambridge Muslim College tarafından düzenlenen sempozyumda bildiri olarak sundu. 2024 yılında İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde doktora eğitimine ve Uluslararası İlahiyat Akreditasyon Ajansında uluslararası öğrenci değerlendiricisi görevine başladı. 2024 yılından bu yana İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) tematik projesi olan Hint Alt Kıtası Ansiklopedisinin ilim heyeti sekreterliğini yürütmektedir.

İÇİNDEKİLER

Çevirmen Önsözü.....	7
Önsöz	11

BÖLÜM 1

Habermas ve Din	13
Michael Reder ve Josef Schmidt	

BÖLÜM 2

Eksik Olanın Farkındalığı.....	27
Jürgen Habermas	

BÖLÜM 3

Bir İlişkiyi Yeniden Hatırlama Girişimi.....	37
Norbert Brieskorn	

BÖLÜM 4

İnanç ile Akıl Ne Ölçüde Ayrıştırılabilir?	
Din Felsefesi ve Etik Üzerine Notlar	49
Michael Reder	

BÖLÜM 5

Post-Metafizik Akıl ve Din	63
Friedo Ricken	

BÖLÜM 6

Sadece Kazananların Olduğu Bir Diyalog	71
Josef Schmidt	

BÖLÜM 7

Bir Yanıt	83
Jürgen Habermas	
Kaynakça	93

ÇEVİRMEN ÖNSÖZÜ

Elinizdeki bu küçük hacimli fakat yoğun düşünsel derinliğe sahip eser, Jürgen Habermas'ın din, akıl ve modernlik ilişkisini post-seküler bir çerçevede yeniden düşünmeye davet ettiği önemli bir çalışmadır. Habermas, bu metinde modernitenin; dinle kurduğu eleştirel mesafeyi tamamen iptal etmeksizin, dinin içerdiği ve hâlen tükenmemiş olan anlam kaynaklarından istifade etmesi gerektiğini öne sürer. Modern toplumlar, sekülerlik ile din arasında yeni bir denge kurmak durumundadırlar. Habermas'a göre bunun yolu, modernliğin dini tamamen kamusal alanın dışına iten katı sekülerlik anlayışını terk etmesi ve dindarlar ile sekülerler arasında karşılıklı tanıma ve öğrenmeye dayalı yeni bir ilişki tesis etmesinden geçmektedir. Dinin yalnızca bireysel inanç alanında değil, kamusal söylemde de dönüştürücü bir rol üstlenmesi gerektiği varsayımına dayanan bu yaklaşım; bir yandan seküler aklın kendi sınırlarını sorgulamasını, diğer yandan da dinin kendi argümanlarını kamusal aklın diline tercüme etmeye istekli olmasını talep eder.

Kitabın merkezinde yer alan “eksik olanın farkındalığı” ifadesi, modernliğin kendi içinde taşıdığı bir boşluk duygusuna işaret eder. Habermas, rasyonel ahlakın kolektif, dayanışmaya dayalı bir pratik hâline dönüşmesini sağlayacak gerekli motivasyonu

sağlayamaması ve kolektif anlam üretme kapasitesinin giderek zayıflaması dolayısıyla söz konusu boşluğun ortaya çıktığını düşünür. Bu bağlamda Kant'tan Benjamin'e, Hegel'den Derrida'ya uzanan geniş bir düşünce çizgisinde hem felsefi hem de teolojik referanslar üzerinden bir "anlam açığı"nın izini sürer. Ona göre modern akıl kendi eleştirel işlevini sürdürebilmek için dinî geleneklerle diyalojik bir ilişki kurmak ve bu geleneklerin düşünsel mirasını seküler bağlamda yeniden değerlendirmek durumundadır. Bu, aynı zamanda dinî içeriklerin de benzer biçimde kendi bağlamlarından kopartılarak rasyonel iletişim alanına taşınmaları anlamına gelecektir. Habermas'ın bu tezini, dinin yeniden zaferi şeklinde yorumlamak yerine, modern aklın kendi tarihsel kökleriyle hesaplaşması olarak analiz etmek isabetli olacaktır.

Ein Bewußtsein von dem, was fehlt başlığıyla 2008 yılında yayımlanan bu metin, Habermas'ın Almanya'da verdiği bir konferans ve onun düşüncelerinin farklı yönlerden analiz edildiği entelektüel tartışmalardan doğmuştur. İngilizceye *An Awareness of What is Missing: Faith and Reason in a Post-Secular Age* (çev. Ciaran Cronin, Polity Press) başlığıyla 2010 yılında çevrilmiştir. Eserin Türkçe çevirisi öncelikle orijinal Almanca metninden yapılmış, bahsi geçen İngilizce çevirisinden de istifade edilerek metin son hâline getirilmiştir. Birden fazla Türkçe karşılığı olabilecek veya yanlış anlaşılma ihtimali oluşabilecek bazı yerlerde kelimenin/ifadenin Almanca karşılığı köşeli parantez içerisinde verilmiş, gerekli olduğu düşünülen bazı yerlerde de çevirmen notu (ç.n.) şeklinde açıklamalar yapılmıştır.

Felsefe, sosyoloji, din felsefesi ve din sosyolojisi alanları başta olmak üzere sosyal bilimlerin pek çok disiplini çerçevesinde istifade edilebilecek bu metin, Habermas'ın dilimize son yıllarda çevrilen "Öteki" Olmak "Öteki"yle Yaşamak, Doğacılık ve Din Arasında Felsefi Denemeler, Kamusalığın Yeni Bir Yapısal Dönüşümü ve Müzakereci Demokrasi, Meşruiyet Krizi gibi eserlerinde dile getirdiği görüşlerinin derli toplu bir sunumunu ve bu görüşler etrafında yapılan tartışmaları içermektedir. Habermas'ın

modernite, akıl, rasyonel ahlak, sekülerlik ve post-sekülerlikle alakalı bu fikirlerinin elbette genel anlamda Avrupa, daha dar anlamda ise Almanya özelindeki tartışmalardan doğduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Habermas'ın post-seküler toplum projesinin satır araları okunduğunda Alman anayasal düzenindeki din-devlet ilişkilerine dair "işlevsel ayrışma ama kurumsal işbirliği" modeli ve Avrupa Hristiyan mirası karşımıza çıkar. Nitekim Habermas'ın giriş ve kapanış mahiyetindeki metinleri haricinde bu kitaba katkıda bulunan diğer isimler Münih'teki Cizvit Felsefe Okulu müntesipleri olup daha çok Almanya merkezli felsefe-din-modernite tartışmaları yürütmektedirler.

Benzer şekilde Habermas'ın sık sık atıfta bulunduğu Eksen Çağı kavramsallaştırması da Yunan felsefesi ile Yahudi-Hristiyan geleneğinin birlikte şekillendirdiği Batı entelektüel mirasını merkeze alır. Avrupa'nın veya daha özel olarak Almanya'nın tarihsel deneyimlerinden türetilmiş bir gelecek ufkuna karşılık gelmesi dolayısıyla Batı Avrupa için anlamlı bir tartışma zemini sunan post-seküler toplum projesinin; farklı dinî geleneklerin, tarihsel tecrübelerin, sosyokültürel özelliklerin ve entelektüel mirasın hayatiyet bulduğu toplumlar için Avrupa-merkezci, hatta yer yer kolonyalist bir perspektif taşıdığını öne sürmek mümkündür. Nitekim Habermas'ın kendi teorik yaklaşımından hareketle son dönemlerde güncel dünya meselelerine dair yaptığı analizler, bunu örnekler niteliktedir. Bizim bu metni çevirmedeki amacımız, konuyla ilgili Türkçe literatürün zenginleşmesine bir nebze katkıda bulunmak ve sekülerleşme tartışmalarına sorgulayıcı bir boyut kazandırmaktır.

Bu çevirinin hem ortaya çıkış süreci hem de son okuma aşamasında çok kıymetli desteklerini gördüğümüz akademisyen dostlarımıza ve eseri yayınlayan Albaraka Yayınlarına teşekkür ederiz.

Mustafa Derviş Dereli
Mosaddek Billah
2025

ÖNSÖZ

Günümüz toplumu “post-seküler” olarak tanımlandığında bununla ne kastedilmektedir? Jürgen Habermas, bu kavramla dinin toplumsal rolü ve önemi üzerine yürütülen son dönem tartışmalar üzerinde ciddi bir etki meydana getirmiştir. Bu etki, 2001 yılında Alman Kitap Ticareti Barış Ödülü’nü alırken yaptığı konuşmaya yönelik geniş kamuoyu ilgisiyle ve 2004 yılında Münih Katolik Akademisi’nde dönemin kardinali Ratzinger ile gerçekleştirdiği tartışmayla açıkça görülmüştür. Habermas’ın bu konudaki düşüncelerinin merkezinde, inanç ile akıl arasındaki ilişki ve seküler ile dindar vatandaşlar arasındaki ilişkiye dair sorular yer almaktadır. Habermas, neyi eksik bıraktığı ve din ile nasıl bir ilişkisinin bulunduğuna dair akıl üzerine düşünmeye davet ediyor.

Bu kitapta yer alan yazarlar, Habermas’ın “eksik olanın farkındalığı” yönündeki düşünsel çağrısına yanıt vermektedir. Kaleme aldıkları metinler, filozofla sürdürülen diyaloga katkı sunmayı amaçlamakta ve bu tartışmanın devam etmesi için bir teşvik niteliği taşımaktadır. Söz konusu metinler, Şubat 2007’de Münih’te Jürgen Habermas ile Cizvit Felsefe Okulu temsilcileri –Norbert Brieskorn, Michael Reder, Friedo Ricken ve Josef Schmidt– arasında gerçekleştirilen bir panel